УДК 81'367.622.16:373.43

Сергій ОМЕЛЬЧУК
Херсонський державний університет, м. Херсон

ДЕВЕРБАТИВИ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВОДИДАКТИЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ, ГРАМАТИЧНИЙ І СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті досліджено девербативи як складник лінгводидактичної терміносистеми в лексико-семантичному, граматичному і стилістичному аспектах. Запропоновано семантичну класифікацію віддієслівних іменників, з'ясовано, які суфіксальні морфеми репрезентують семантичні відношення, що виражають девербативи nomina actionis, nomina acti, nomina agentis у сучасній лінгводидактичній терміносистемі. Охарактеризовано явище регулярної полісемії, а також виокремлено основні типи синонімічних лексем-девербативів, виявлених у науковому лінгводидактичному дискурсі.

Ключові слова: *термінний девербатив, семантичні відношення, суфіксальні морфеми, полісемія, метонімічне перетворення, словотвірні синонімічні девербативи, лексичні синонімічні девербативи.*

Серед власне лінгвістичних проблем, пов'язаних з унормуванням українських лінгводидактичних термінів, виокремлюємо впорядкування і стандартизацію цього шару української галузевої лексики, урахування національних зразків словотворення у використанні термінної лексики, дослідження проблеми нормативного функціювання росіянізмів у складі лінгводидактичної терміносистеми тощо. Ця студія є логічним продовженням низки статей автора, у яких досліджено особливості вияву парадигматичних відношень (синонімії й антонімії) в українській лінгводидактичній термінології [18]; охарактеризовано сучасну лінгводидактичну термінологію в аспекті нормативності, ураховуючи помітні зміни, що відбулися за останні двоє десятиріч в академічній мовознавчій науці, та сучасних здобутків вітчизняної прикладної лінгвістики [19].

© С.А. ОМЕЛЬЧУК, 2015

Лінгводидактичні терміни є особливою лексико-семантичною підсистемою термінної лексики української мови, що містить різноманітні назви методичних понять. Чільне місце в цій підсистемі посідають віддієслівні іменники на позначення опредметнених дій, опредметнених мисленнєвих процесів і станів, а також результату опредметнених дій, процесів і станів. Такі лексеми різнобічно досліджено в мовознавчих студіях, зокрема в аспектах категорійного словотвору (К. Городенська [4], Є. Карпіловська [6], Н. Клименко [7], В. Олексенко [17], Л. Родніна [23]), основноцентричної дериватології (В. Ґрещук [5]), історичної граматики (А. Лагутіна [13]), порівняльної граматики на тлі інших слов'янських мов (М. Гінзбург [3]), функційно-стилістичному (П. Клубков [8], Л. Колібаба [9], Т. Коць [10], Б. Нільссон [16]), структурно-семантичному (Д. Миронов [15], Г. Ращинська [21]), когнітивно-ономасіологічному (Г. Ярмоленко [25]) аспектах тощо. Проблемам семантики й функціювання віддієслівних лексем у галузевих терміносистемах присвячено наукові розвідки О. Мартиняк [14] (науково-технічна терміносистема), М. Вакуленка [1], В. Пілецького [20] (фізична терміносистема), К. Лавріщевої, Н. Міщенко [12], Р. Мисака, Б. Рицаря [22] (терміносистема програмної інженерії). Проте мовні особливості сучасного лінгводидактичного терміна-девербатива ще не стали предметом спеціального наукового дослідження мовознавців. Це й зумовило мету нашої розвідки — проаналізувати особливості функціювання девербативів як цілісного класу термінної лінгводидактичної лексики в семантичному, граматичному і стилістичному аспектах. Такий аналіз сприятиме розв'язанню нагальних потреб лексикографічної практики початку XXI ст., насамперед, у царині термінографії та стандартизації галузевої термінології.

Матеріалом дослідження слугували віддієслівні іменники, виокремлені шляхом суцільної вибірки з підручників із методики навчання української мови для студентів вищих навчальних закладів, а також статей у фахових виданнях і збірниках наукових праць із лінгводидактики. Для інтерпретації семантики і структури термінних девербативів використано «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (П. Мовчан, В. Німчук, В. Клічак — 2009 р.), «Російсько-український словник: термінологічна лексика» (Н. Шило — 2004 р.), «Словник синонімів української мови в двох томах» (А. Бурячок, Г. Гнатюк, С. Головащук та ін. — 2006 р.), «Словник українських морфем» (Л. Полюга — 2009 р.), «Словник афіксальних морфем української мови» (Н. Клименко, Є. Карпіловська, В. Карпіловський, Т. Недозим — 1998 р.).

В українських наукових текстах лінгводидактичного спрямування віддієслівні іменники, посідаючи проміжне місце між дієсловом та іменником, відіграють важливу роль. Вони мають особливу ономасіологічну структуру, в основі якої лежить ономасіологічна категорія, що не входить до предметної сфери власне іменника — процесуальна ознака як дієслівна ономасіологічна сутність. З огляду на це вживання девербативів у мовленні засвідчує явище ономасіологічної транспозиції, яке

В. Олексенко тлумачить так: «Значення іменника — нове, воно відповідає віднесенню деривата до класу іменників, значення дії — старе, воно реалізується вихідною частиною деривата» [17].

За семантикою девербативи, які використовують у науковій літературі в царині лінгводидактики, об'єднуємо в такі класи слів:

1. **Назви опредметненого процесу** (*nomina actionis*): а) із суфіксом **-аці(я)** (***актуалізація*** *опорних знань*, ***апробація*** *експериментальної програми*, ***мотивація*** *навчальної діяльності*, ***орієнтація*** *на творчу особистість*, ***реалізація*** *мовної змістової лінії програми*, ***систематизація*** *знань з теми* та ін.); б) із суфіксом **-енн(я)** (***ведення*** *шкільної документації*, *мовне* ***дослідження***, ***збагачення*** *словникового запасу учнів*, ***зіставлення*** *мовних понять*, *діалогічне* ***мовлення***, ***ознайомлення*** *з новим матеріалом*, ***осмислення*** *орфографічного правила*, ***поширення*** *передового педагогічного досвіду*, ***розроблення*** *навчальної програми*, *особливості українського* ***словотворення***, *завдання на* ***увідповіднення***, ***удосконалення*** *змісту освіти* та ін.); в) із суфіксом **-к(а)** (***перевірка*** *часткових гіпотез дослідження*, ***підготовка*** *вчителя в системі післядипломної освіти*, ***постановка*** *мети й завдань уроку*); г) із суфіксом **-нн(я)** (***анотування*** *статей*, ***вивчення*** *нового матеріалу*, ***відмінювання*** *іменників*, ***володіння*** *вміннями й навичками*, ***запам'ятовування*** *теоретичного матеріалу*, ***застосування*** *правил*, ***перекладання*** *текстів*, ***пригадування*** *граматичного правила*, ***реформування*** *мовної освіти*, ***структурування*** *мовної теми*, ***урахування*** *дослідницького підходу*, ***формування*** *мовної особистості* та ін.); ґ) із суфіксом **-тт(я)** (*суб'єктивне* ***відкриття*** *нових знань*, ***здобуття*** *мовних знань*, ***набуття*** *досвіду творчої діяльності* та ін.); д) із нульовим суфіксом (***вплив*** *на особистість*, ***заміна*** *запозиченого слова українським відповідником*, ***зміна*** *парадигми філософії освіти*, ***побудова*** *висновків*, ***розгляд*** *атестаційної справи*, ***розподіл*** *учасників конференції за секціями* та ін.).

2. **Назви результату процесу** (*nomina acti*): а) із суфіксом **-аж** (***інструктаж*** *щодо виконання домашнього завдання* та ін.); б) із суфіксом **-аці(я)** (***анотація*** *мовної теми* та ін.); в) із суфіксом **-енн(я)** (*дослідницьке* ***мислення***, *тижневе* ***навантаження*** *вчителя української мови й літератури*, *виступити з* ***повідомленням*** та ін.); г) із суфіксом **-к(а)** (*експериментальна* ***вибірка***, *методичні* ***вказівки*** *до роботи з підручником української мови*, *мовознавча* ***вкладка***, *лінгвістична* ***довідка*** *як фрагмент теоретичного матеріалу*, *підсумкова* ***оцінка*** *з теми, лексична* ***помилка***, *наукова* ***розвідка***, *сучасна* ***розробка*** *уроку* та ін.); ґ) із суфіксом **-нн(я)** (*граматичні* ***вміння***, ***знання*** *з морфології*, ***обладнання*** *уроку*, ***чергування*** *звуків* та ін.); д) із нульовим суфіксом (*графічний* ***вигляд*** *орфограми*, *основні* ***вимоги*** *до уроку*, *народний* ***вислів***, ***запис*** *теми уроку в класному журналі*, *пояснювальна* ***записка*** *до програми*, *портретний* ***нарис*** *у публіцистичному стилі*, ***перебіг*** *уроку*, *обсяг усного* ***переказу*** *тексту*, *художній* ***переклад***, ***перелік*** *основних лінгводидактичних понять*, *правильний* ***перенос*** *слова*, ***план*** *виступу на методичному семінарі*, *пізнавальна* ***потреба***, *навчальний* ***проект***, ***розгляд*** *дієслівних категорій у шкільному курсі української мови*, *письмовий* ***роздум*** *у публіцистичному стилі* та ін.).

3. **Назви суб'єкта дії** (*nomina agentis*): а) із суфіксом **-ант** (*науковий* ***консультант*** та ін.); б) із суфіксом **-атор** (*старший* ***екзаменатор***, ***організатор*** *педагогічної практики* та ін.); в) із суфіксом **-ач** (***викладач*** *коледжу* та ін.); г) із суфіксом **-ень** (*творчий* ***учень*** та ін.); ґ) із суфіксом **-ець** (***вихованець*** *мовного гуртка*, *досвідчений* ***мовець***, ***переможець*** *конкурсу знавців мови* та ін.); д) із суфіксом **-итор** (*дипломований* ***репетитор*** та ін.); е) із суфіксом **-ник** (***керівник*** *учнівського проекту*, *юний* ***дослідник*** та ін.); ж) із суфіксом **-нн(я)** (*методичне* ***об'єднання*** *вчителів-словесників* та ін.); з) із суфіксом **-ор** (***інструктор*** *на уроці* та ін.); і) із суфіксом **-тель** (***учитель*** *української мови й літератури* та ін.).

Отже, спектр семантичних відношень, що виражають віддієслівні іменники в сучасній лінгводидактичній терміносистемі, репрезентують переважно питомі суфікси **-ач, -енн(я), -ень, -ець, -ник, -к(а), -нн(я), -тель, -тт(я)**; суфікси іншомовного походження **-ант, -аж, -атор, -аці(я), -итор, -ор**; а також нульовий суфікс. Структурно-семантична класифікація термінних девербативів дає підстави констатувати, що не мають чіткого закріплення за певним значенням суфікси **-аці(я), -к(а), -нн(я), -енн(я), нульовий суфікс**. Водночас певні закономірності вживання суфіксальних морфем у віддієслівних іменниках усе ж таки можна простежити. Наприклад, суфікс **-тт(я)** репрезентує девербативи лише зі значенням назви опредметненого процесу (*nomina actionis*), суфікс **-аж** — зі значенням назви результату процесу (*nomina acti*), а суфікси **-ант, -атор, -ач, -ень, -ець, -итор, -ник, -ор і -тель** — зі значенням назви суб'єкта дії (*nomina agentis*). До найпродуктивніших засобів творення девербативів, що функціюють у лінгводидактичній терміносистемі, зараховуємо іншомовний суфікс **-аці(я)**, питомі суфікси **-нн(я), -енн(я)** та ***нульовий суфікс***, які виражають значення як назви опредметненого процесу, так і назви результату процесу.

З огляду на це актуальним залишається питання, наскільки явище регулярної багатозначності як «здатність певних лексико-семантичних груп слів формувати полісемні відношення, що мають будь-який спільний компонент» [15: 32], поширене з-поміж девербативів у царині вітчизняної лінгводидактики. У процесі дослідження ми дійшли висновку, що метонімічні перетворення процесної семантики на рівні морфологічного словотвору властиве переважно віддієслівним іменниками типу *nomina actionis*, що позначають назву опредметненого процесу, у яких друге значення можна одночасно витлумачувати і як результат цього процесу. О. Курило у своїх мовознавчих студіях пише: «Один наросток має в мові різні значіння, як і різні наростки можуть одним яким відтінком спадатися з собою. Мова може бути тільки за переважний відтінок у значінні даного наростка. Так і дієслівні речівники на **-нння, -ття**: означаючи переважно назву чинності в її тривалому процесі, де їм (речівникам) відповідають недоконані тривалі дієслова, вони можуть означати і назву чинності нетривалої, і назву чинності як наслідку процесу, і назву речі, місця, де їм відповідають доконані дієслова або

недоконані тривалі дієслова» [11: 77]. Наприклад, лексема *дослідження* як *nomina actionis* позначає пізнавання або з'ясування чогось, тобто називає опредметнений мисленнєвий процес, і як *nomina acti* позначає наукову працю, у якій досліджують яке-небудь питання, тобто називає результат процесу. Так само й віддієслівний іменник *спостереження* має двоє значень: «звернення уваги на когось, щось» (*nomina actionis*) і «результат вивчення, дослідження» (*nomina acti*) [2: 1103]. Яскраво ілюструє збіг назви опредметненого процесу з назвою результату процесу також девербатив *порівняння*: виявлення в чому-небудь однакових чи відмінних рис (*nomina actionis*); «слово або вислів, у якому називають особу, предмет або явище, з яким порівнюється хто-, що-небудь» (*nomina acti*) [Там само: 847].

Наведемо найпоширеніші зразки віддієслівних іменників (у поєднанні з іншими лексемами) зі складу лінгводидактичної терміносистеми, яким властиве явище регулярної полісемії: ***вида́ння*** (*nomina actionis*) *підручника → сучасне* ***вида́ння*** (*nomina acti*) *Українського правопису;* ***висловлювання*** (*nomina actionis*) *власної думки → оцінювання учнівського* ***висловлювання*** (*nomina acti*)*;* ***доведення*** (*nomina actionis*) *мовної закономірності → використати логічне* ***доведення*** (*nomina acti*)*;* ***дослідження*** (*nomina actionis*) *мовного явища → етапи наукового* ***дослідження*** (*nomina acti*)*;* ***досягнення*** (*nomina actionis*) *мети уроку → рівень навчальних* ***досягнень*** (*nomina acti*) *учнів;* ***забезпечення*** (*nomina actionis*) *позитивного мікроклімату на уроці → програмно-методичне* ***забезпечення*** (*nomina acti*) *уроку;* ***написання*** (*nomina actionis*) *диктанту → помилкове* ***написання*** (*nomina acti*) *слова;* ***наповнення*** (*nomina actionis*) *моделі уроку сучасними методами й прийомами навчання → змістове* ***наповнення*** (*nomina acti*) *уроку української мови;* ***оголошення*** (*nomina actionis*) *результатів ЗНО → складання* ***оголошення*** (*nomina acti*) *в газету;* ***об'єднання*** (*nomina actionis*) *учнів у мікрогрупи → методичне* ***об'єднання*** (*nomina agentis*) *вчителів української мови й літератури; орфографічні правила* ***переносу*** (*nomina actionis*) *слів → помилковий* ***перенос*** (*nomina acti*) *слова;* ***планування*** (*nomina actionis*) *методичних заходів на семестр → календарно-тематичне* ***планування*** (*nomina acti*) *уроків;* ***повідомлення*** (*nomina actionis*) *теми й мети уроку → учнівське* ***повідомлення*** (*nomina acti*) *з теми;* ***порівняння*** (*nomina actionis*) *мовних одиниць → метафоричне* ***порівняння*** (*nomina acti*)*;* ***пояснення*** (*nomina actionis*) *сутності граматичного поняття →* ***пояснення*** (*nomina acti*)*, пов'язане із засвоєнням орфографічної норми;* ***спостереження*** (*nomina actionis*) *за мовним матеріалом → поділитися власними* ***спостереженнями*** (*nomina acti*)*;* ***уміння*** (*nomina actionis*) *ставити проблему → мовні навчально-дослідницькі* ***вміння*** (*nomina acti*) та ін.

Водночас у лінгводидактичній науковій літературі натрапляємо на помилкове вживання девербативів *nomina acti* із суфіксом *-к(а)* й нульовим суфіксом, які позначають назви результату процесу, у значенні назви самого опредметненого процесу. Наприклад: *Дослідження методики навчання граматики в основній школі потребує розробки наукових*

засад... Оцінку навчальної діяльності на уроці здійснено з урахуванням усіх відповідних критеріїв. Під час відбору експериментальних і контрольних груп враховано однаковий рівень навчальних досягнень учнів. У процесі експериментально-дослідного навчання реалізовано метод статистичної обробки результатів експерименту та ін. Ще в 20-х рр. XX ст. О. Курило в праці «Уваги до сучасної української літературної мови» зазначала, що «дієслівні речівники на **-ка** мова творить переважно на назви речей на підставі чинности: у такому значінні наросток **-к-** у речівниках жіночого роду дієслівного походження найчастіше застосовується. Де треба вказати на самий процес чинности, її тривалість, там мова застосовує дієслівні речівники на **-ння, -ття** від недоконаних дієслів» [11: 76–77].

Такої тенденції дотримуються й сучасні мовознавці. Зокрема, Л. Колібаба зауважує: «Зважаючи на вільне утворення іменників на **-ка** від обох видових форм дієслів російської мови, під час їхнього перекладання рекомендовано звертати увагу на видові ознаки твірного дієслова. Іменник, утворений від дієслова недоконаного виду потрібно вживати з формантом **-(а)нн-**, який зберігає імперфективний суфікс дієслівної основи, а тому спроможний найкраще передати значення протяжної, тривалої, розгорнутої в часі дії чи процесу. Якщо твірне дієслово недоконаного виду є потенційно граничним, тобто позначає дію, яка прагне логічного завершення, досягнення певного результату, нормативним також є вживання відповідного іменника з формантами **-(і)нн-** чи **-(е)нн-**, тому що в таких іменниках значення процесності послаблюється. Якщо ж іменник утворено від дієслова доконаного виду, потрібно вживати український відповідник із нульовим суфіксом як ознакою результативності» [9: 80]. І. Фаріон також обстоює думку, що віддієслівні безафіксні іменники, а також із суфіксом -к(а) можна вживати лише на позначення наслідків події (об'єктів, суб'єктів), але неправильно вживати їх на позначення дії (незавершеного процесу) чи події (завершеного процесу) [24: 76]. З огляду на це довільна взаємозаміна таких іменників у термінології неможлива, бо вони позначають різні поняття: відповідно результативність дій і розгортання, протяжність дій у часі. Досліджуючи словотвірні категорії іменника, В. Олексенко підкреслює, що «коли треба наголосити на протяжності дії, перевагу слід надавати іменникові на *-нн(я)*» [17: 212].

Отже, замість позанормативного використання віддієслівних іменників *nomina acti* в поданих вище прикладах умотиваними є поширені в українській літературній мові словотвірні моделі *nomina actionis* на *-нн(я)*, *-енн(я)*, що виразно передають значення процесності: *Дослідження методики навчання граматики в основній школі потребує* ***розроблення*** *наукових засад... **Оцінювання** навчальної діяльності на уроці здійснено з урахуванням усіх відповідних критеріїв. Під час **відбирання** експериментальних і контрольних груп враховано однаковий рівень навчальних досягнень учнів. У процесі експериментально-дослідного навчання реалізовано метод статистичного **оброблення** результатів експерименту*.

Російський девербатив *разработка* має два відповідники — *розроблення* й *розробка* з нетотожними значеннями*:* ***розроблення*** *програмно-методичного забезпечення* (назва опредметненого процесу) — ***розробка*** *уроку української мови* (назва результату процесу). Зауважмо, що в російській мові такі тонкощі на рівні морфологічного словотвору не розрізняються (рос. *разработка программно-методического обеспечения — разработка урока украинского языка*).

Проте цілком природними в сучасних наукових текстах лінгводидактичного спрямування є деякі давноутворені назви опредметнених дій і процесів із суфіксом **-к(а)**: ***перевірка*** *правописних умінь учнів,* ***підготовка*** *студентів за спеціальністю*, ***перепідготовка*** *сучасного вчителя в системі післядипломної освіти*, ***підтримка*** *філологічно обдарованих учнів*, ***поведінка*** *суб'єктів навчального процесу* тощо. З огляду на це поділяємо думку В. Пілецького, який уважає, що заміну віддієслівних іменників-росіянізмів із суфіксом **-к(а)**, які позначають назви опредметнених дій, іменниками на **-нн(я)** часто доводять до абсолюту, намагаючись замінити будь-які українські слова, утворені за допомогою суфікса **-к(а)**. Це, на переконання вченого, суперечить давній українській традиції використовувати суфіксальну морфему **-к(а)** для називання дій, а не тільки їхніх наслідків [20].

Порівняємо семантичне наповнення девербативів *nomina actionis* і *nomina acti* у складі лінгводидактичних терміносполук:

добирання (*nomina actionis*) *слів з орфограмою —* ***добір*** (*nomina acti*) *слів ілюструє написання складних іменників разом;*

дописування (*nomina actionis*) *твору —* ***допис*** (*nomina acti*) *у шкільну газету як вид творчої роботи;*

інструктування (*nomina actionis*) *на уроці — основні положення* ***інструктажу*** (*nomina acti*)*;*

консультування (*nomina actionis*) *учасників формувального етапу експерименту — учасники* ***консультації*** (*nomina acti*)*;*

метод експертного ***оцінювання*** (*nomina actionis*) *—* ***семестрова оцінка*** (*nomina acti*) *з предмета;*

переказування (*nomina actionis*) *тексту — план* ***переказу*** (*nomina acti*)*;*

адекватне ***перекладання*** (*nomina actionis*) *тексту українською мовою — удосконалення письмового* ***перекладу*** (*nomina acti*);

реферування (*nomina actionis*) *наукової статті — написання* ***реферату*** (*nomina acti*) *з методики навчання української мови;*

закономірності ***словотворення*** (*nomina actionis*) *українських термінів — вивчення українського* ***словотвору*** (*nomina acti*) та ін.

У зазначених парах спільнокореневих девербативів метонімічне перенесення «мисленнєвий процес → наслідок або результат мисленнєвого процесу» відбувається не лише на лексичному рівні, а й на рівні морфологічного словотвору, оскільки формальними виразниками семантичних і граматичних змін є словотвірні суфікси предметної семан-

тики, зокрема **нульовий суфікс, -аж, -ат, -аці(я), -к(а)**. До того ж віддієслівні іменники *nomina acti* із зазначеними суфіксами переважно мають граматичні ознаки числа (однини чи множини): *розробка уроку — розробки уроків*, *поточна оцінка — поточні оцінки*, *навчальний переказ — навчальні перекази*, *граматична помилка — граматичні помилки* та ін. Водночас більшість термінних віддієслівних іменників *nomina acti* в царині лінгводидактики є нульсуфіксальними. Наприклад:

nomina actionis	**предикат**	**nomina acti**
проектування	проектувати	*проект*
планування	планувати	*план*
звітування	звітувати	*звіт*
творення	творити	*твір*
набирання	набирати	*набір*

Останнім часом у вітчизняній лінгводидактиці спостерігаємо тенденцію використання віддієслівних іменників. Зокрема, на підставі аналізу сучасних наукових і навчально-методичних праць у реєстрі лінгводидактичних термінів ми виявили дев'ять типів лексем-девербативів:

1. Іншомовний девербатив із суфіксом **-аці(я)** — гібридний девербатив (іншомовний віддієслівний іменник із питомим суфіксом **-нн(я)**: *активізація / активізування пізнавальної діяльності*, *аргументація / аргументування власної думки*, *демонстрація / демонстрування педагогічної технології*, *деталізація / деталізування методів навчання*, *диференціація / диференціювання навчальної діяльності*, *інтеграція / інтегрування принципів навчання мови*, *інтерпретація / інтерпретування семантики слова*, *класифікація / класифікування мовних одиниць*, *конкретизація / конкретизування цілей навчання*, *координація / координування діяльності вчителів-словесників*, *корекція / корегування навчальних досягнень учнів*, *мотивація / мотивування діяльності учнів*, *орієнтація / орієнтування на дослідницький підхід до навчання*, *презентація / презентування передового педагогічного досвіду*, *реалізація / реалізування навчального проекту*, *реєстрація / реєстрування учасників ЗНО*, *систематизація / систематизування теоретичного матеріалу з теми* та ін. Водночас у лінгводидактичному дискурсі високу продуктивність мають іншомовні девербативи з суфіксом **-аці(я)**, хоча в останнє десятиріччя ці форми намагаються замінювати девербативами з суфіксом **-нн(я)**.

Цілком погоджуємося з думкою Л. Колібаби, що, виражаючи відношення повної ідентичності, український суфікс **-нн(я)** й іншомовний **-аці(я)** вказують на семантичну близькість або ідентичність значень віддієслівних іменників із семантикою тривалої дії, що функціюють у спеціальній та загальнонауковій термінологічній сфері [9: 82].

2. Гібридний девербатив (іншомовний віддієслівний іменник із питомим суфіксом **-нн(я)** — іншомовний девербатив з нульовим суфіксом: *аналізування / аналіз граматичних норм*, *лінгвістичне експериментування / експеримент*, *синтезування / синтез мовної теорії* та ін.

3. Іншомовний девербатив із суфіксом **-аці(я)** — питомий девербатив із суфіксом **-нн(я)** або **-енн(я)**: *адаптація / пристосування до умов навчання*, *модернізація / осучаснення методики навчання мови*, *реалізація / виконання концепцій мовної освіти*, *репродукція / відтворення мовних знань* та ін.

4. Питомий девербатив із суфіксом **-нн(я)** або **-енн(я)** — питомий девербатив з нульовим суфіксом: *знаходження / пошук інформації*, *написання / правопис слова* та ін. Зокрема, синонімічні орфографічні поняття «написання» і «правопис» у значенні «дотримання правильного написання слів» досить широко використано в завданнях до вправ у шкільних підручниках української мови і збірниках вправ із сучасної української літературної мови для філологічних факультетів вишів, наприклад: *спишіть, запам'ятовуючи* ***написання*** *іменників іншомовного походження*; *запам'ятайте* ***правопис*** *складених сполучників*; *порівняйте* ***написання*** *прислівників*; *з'ясуйте наголошування і* ***правопис*** *слів* тощо.

5. Питомий девербатив із суфіксом **-нн(я)** — питомий девербатив із суфіксом **-тт(я)**: *відкривання / відкриття мовних закономірностей*, *здобування /здобуття суб'єктивно нових знань*, *набування / набуття комунікативної компетентості* та ін. Функційна відмінність цих спільнокореневих віддієслівних іменників полягає в переданні видових значень дієслова-мотиватора: девербативи із формантом **-нн(я)** відбивають семантику недоконаного виду (*відкривання ← відкривати*, *здобування ← здобувати*, *набування ← набувати*), а девербативи із формантом **-тт(я)** — співвідносні з дієсловами обох видів і залежно від їхніх видових характеристик позначають або узагальнену, абстраговану, розгорнуту в часі опредметнену дію (*відкриття ← відкривати*, *здобуття ← здобувати*, *набуття ← набувати*), або тяжіють до позначення результативних значень доконаного виду (*відкриття ← відкрити*, *здобуття ← здобути*, *набуття ← набути*) [9: 81].

6. Синонімічні питомі девербативи з суфіксом **-нн(я)** або **-енн(я)**: *використання / уживання лінгводидактичних термінів*, *застосування / використання знань з морфології*, *обладнання / оснащення кабінету народознавства*, *усвідомлення / осмислення граматичної норми*, *опанування / засвоєння мовних норм*, *порушення / недотримання принципу проблемності в навчанні* та ін.

7. Синонімічні питомі девербативи з суфіксом **-нн(я)**, утворені від різновидових дієслів, що не мають лексико-семантичних відмінностей:

спрямува́ння (від *спрямувати*) / *спрямо́вання* (від *спрямовувати*) *навчання на формування в учня комунікативної компетентності*, *дослідження мови сучасних літературних угрупува́нь* (від *угрупувати*) / *угрупо́вань* (від *угруповувати*).

8. Гібридні синонімічні девербативи (іншомовні віддієслівні іменники з питомим суфіксом **-нн(я)**: *трансформування / реконструювання мовних одиниць*, *трактування / інтерпретування результатів педагогічного експерименту*, *уніфікування / стандартизування лінгводидактичної термінології* та ін.

9. Гібридний девербатив (іншомовний віддієслівний іменник із питомим суфіксом **-нн(я)** — питомий девербатив із суфіксом **-енн(я)**: *деталізування / уточнення поняття*, *продукування / створення тексту*, *трактування / витлумачення лінгвістичного терміна*, *формулювання / визначення мети уроку* та ін.

Питання про статус спільнокореневих слів, які цілком або частково збігаються за значенням, але мають різні афікси, дотепер у вітчизняному мовознавстві залишається дискусійним. Зазначені вище типи дублетних девербативів учені кваліфікують по-різному: як лексичні і словотвірні синоніми, лексичні варіанти, морфологічні варіанти, словотвірні варіанти, словотвірні синоніми тощо. Проте Л. Колібаба вважає, що «якщо враховувати не тільки їхнє лексико-словотвірне значення, а й інші ознаки — стилістичні особливості та сферу функціювання, то не знайдемо жодного віддієслівного іменника, який би цілком дублював інший, спільнокореневий» [9: 79]. На думку дослідниці, такі лексеми хоча й виражають спільне словотвірне значення, проте не можуть вільно взаємозамінюватися, оскільки відрізняються частковими, конкретизованими семантико-стилістичними відтінками, зумовленими наявністю того чи того суфікса.

На наш погляд, у складі лінгводидактичної термінології лексеми перших двох типів «іншомовний девербатив із суфіксом **-аці(я)** — гібридний девербатив (іншомовний віддієслівний іменник із питомим суфіксом **-нн(я)**» і «гібридний девербатив (іншомовний віддієслівний іменник із питомим суфіксом **-нн(я)** — іншомовний девербатив з нульовим суфіксом» належать до словотвірних одноосновних синонімів, у яких до однакових твірних основ приєднано різні щодо звукового складу суфікси, а решта типів — до лексичних синонімів.

Д. Миронов відзначає, що віддієслівним іменникам як компонент семантики властива категорія виду [15: 22]. Відтак спільнокореневі віддієслівні іменники на **-нн(я)**, **-енн(я)** в лінгводидактичній терміносистемі здатні виражати опредметнені стани на позначення мисленнєвих операцій, співвідносні зі станами відповідних дієслів доконаного й недоконаного виду. О. Курило зауважує, що «такими російськими дієслівними речівниками, як *исследование*, *познание* покриваються відповідні українські дієслівні речівники і недоконаного і доконаного значіння: *досліджування* і *дослідження*, *пізнавання* і *пізнання*. Перекладаючи

російські дієслівні речівники, не треба цього факту з ока спускати і як до потреби вжити дієслівного речівника чи доконаного чи недоконаного значіння» [11: 79–80].

Отже, використовуючи спільнокореневі девербативи на **-нн(я)**, **-енн(я)** в лінгводидактичному науковому мовленні, варто враховувати граматичне значення виду дієслова, від якого утворено віддієслівний суфіксальний іменник.

Якщо в наукових і навчально-методичних працях із лінгводидактики (монографіях, підручниках, навчальних посібниках, робочих зошитах) з-поміж дієслів переважають форми доконаного виду, то серед віддієслівних іменників у складі методичної терміносистеми маємо зворотну тенденцію: більшу частину становлять девербативи, утворені від недоконаних дієслів. Наприклад: *формування* (від *формувати*) *мовної особистості*, *володіння* (від *володіти*) *правописними нормами*, *реформування* (від *реформувати*) *мовної освіти*, *розуміння* (від *розуміти*) *теоретичного матеріалу*, *стимулювання* (від *стимулювати*) *творчої діяльності* та ін.

Зазначимо, що родовий об'єкта при девербативах зі значенням опредметненого процесу розгортання динамічної ознаки, утворених від перехідних дієслів недоконаного виду, є регулярною трансформацією знахідного відмінка зі значенням об'єкта при перехідному дієслові й свідчить, що «такі назви опредметнених процесів зберігають дієслівну семантику прямої перехідності» [3: 7]. Наприклад: ***пізнавати*** (що?) *мовні явища* → ***пізнавання*** (чого?) *мовних явищ*; ***розв'язувати*** (що?) *проблемні ситуації* → ***розв'язування*** (чого?) *проблемних ситуацій* і под.

Висновки

1. Сучасній лінгводидактичній терміносистемі властиве активне використання віддієслівних іменників — назв опредметненого процесу, результату цього процесу, а також суб'єкта дії. Домінантне місце у вираженні словотвірного значення «опредметнений процес» посідають девербативи з питомими суфіксами **-енн(я)**, **-нн(я)**, запозиченим суфіксом **-аці(я)**; «назв результату процесу» — девербативи з нульовим суфіксом і питомим суфіксом **-к(а)**; суфікси, що виражають значення «назва суб'єкта дії», зараховуємо до нерегулярних словотвірних формантів.

2. Для термінних девербативів у царині лінгводидактики характерне метонімічне перетворення, зокрема перехід «мисленнєвий процес → наслідок або результат мисленнєвого процесу» може відбуватися не лише на лексичному рівні, але й на рівні морфологічного словотвору.

3. З-поміж виявлених у наукових текстах лінгводидактичного спрямування дев'яти типів синонімічних лексем-девербативів словотвірними одноосновними синонімами є «іншомовний девербатив із суфіксом **-аці(я)** — гібридний девербатив (іншомовний віддієслівний іменник із питомим суфіксом **-нн(я)**» і «гібридний девербатив (іншомовний від-

дієслівний іменник із питомим суфіксом **-нн(я)** — іншомовний девербатив з нульовим суфіксом», лексичними синонімами є решта типів: «іншомовний девербатив із суфіксом **-аці(я)** — питомий девербатив із суфіксом **-нн(я)** або **-енн(я)**», «питомий девербатив із суфіксом **-нн(я)** — питомий девербатив з нульовим суфіксом», «питомий девербатив із суфіксом **-нн(я)** — питомий девербатив із суфіксом **-тт(я)**», «синонімічні питомі девербативи з суфіксом **-нн(я)** або **-енн(я)**», «синонімічні питомі девербативи з суфіксом **-нн(я)**, утворені від різновидових дієслів, що не мають лексико-семантичних відмінностей», «гібридні синонімічні девербативи (іншомовні віддієслівні іменники з питомим суфіксом **-нн(я)**», «гібридний девербатив (іншомовний віддієслівний іменник із питомим суфіксом **-нн(я)** — питомий девербатив із суфіксом **-енн(я)**».

1. *Вакуленко М.О.* Проблеми вживання віддієслівних іменників в українській науковій мові [Текст] / Максим Олегович Вакуленко // Studia Linguistica. — 2010. — Вип. 4. — С. 353–359.
2. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / Кер. вид. проекту П.М. Мовчан, В.В. Німчук, В.Й. Клічак ; Ін-т української мови НАН України, Ін-т мовознавства НАН України, Всеукраїнське тов-во «Просвіта» імені Т. Шевченка. — К. : Дніпро, 2009. — 1332 с.
3. *Гінзбург М.* Українські віддієслівні іменники на *-ння*, *-ття* на тлі сусідніх слов'янських мов [Текст] / Михайло Гінзбург // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка» : Серія «Проблеми української термінології». — 2013. — № 765. — С. 3–13.
4. *Городенська К.* Системна словотвірна співвіднесеність і реальне утворення дієслів та іменників [Текст] / К. Городенська // Лінгвістика : зб. наук. пр. — Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. — Вип. 1. — С. 135–140.
5. *Ґрещук В.* Нариси з основоцентричної дериватології [Текст] / В. Ґрещук, Р. Бачкур, І. Джочка, Н. Пославська ; за ред. В. Ґрещука. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. — 348 с.
6. *Карпіловська Є.А.* Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація [Текст] : монографія / Є.А. Карпіловська. — К. : [б.в.], 1999. — 297 с.
7. *Клименко Н.Ф.* Система афіксального словотворення сучасної української мови [Текст] / Н.Ф. Клименко. — К. : Наук. думка, 1973. — 186 с.
8. *Клубков П.А.* Категориальные значения глагола в девербативах [Текст] / П.А. Клубков // Теоретические проблемы функциональной грамматики : мат-лы Всероссийской науч. конф. (Санкт-Петербург, 26–28 сентября 2001 г.) ; отв. ред. А.В. Бондарко. — СПб. : Наука, 2001. — С. 145–147.
9. *Колібаба Л.М.* Функціонально-семантичне розмежування віддієслівних спільнокореневих різносуфіксальних іменників у сучасній українській мові / Л.М. Колібаба [Текст] // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя : Серія «Філологічні науки» ; відпов. ред. Г. В. Самойленко. — Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2013. — Кн. 2. — С. 79–85.
10. *Коць Т.А.* Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі [Текст] : монографія / Т.А. Коць. — К. : Логос, 2010. — 304 с.
11. *Курило О.* Уваги до сучасної української літературної мови [Текст] / Олена Курило. — вид. 2-ге. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. — 304 с.
12. *Лавріщева К.* Віддієслівні терміни в терміносистемі програмної інженерії [Текст] / К. Лавріщева, Н. Міщенко // Українська наукова термінологія : зб. мат-лів наук.-практ. конференції «Українська наукова термінологія. Проблеми перекладу» ; НАН України. — К. : Наук. думка, 2009. — № 2. — С. 298–306.
13. *Лагутіна А.В.* Віддієслівні абстрактні іменники на -ння в історії української літературної мови [Текст] / А.В. Лагутіна // Дослідження з української та російської мов. — К. : Наук. думка, 1964. — С. 212–231.

14. *Мартиняк О.А.* До проблеми запозичень в українській науково-технічній термінології [Текст] / Оксана Андріївна Мартиняк // Наук. праці Чорноморського держ. ун-ту ім. Петра Могили : Серія «Філологія. Мовознавство» / [ред. кол. : Дубова О.А. (голова) та ін.]. — Миколаїв : Вид-во Чорноморського держ. ун-ту ім. Петра Могили, 2009. — Вип. 92. — Т. 105. — С. 72–75.
15. *Миронов Д.* Глагольность в сфере имен: к проблеме семантического описания девербативов (на материале русского языка) [Электронный ресурс] : дисс. на соискание ученой степени доктора философии по русской филологии / Димитрий Миронов. — Таллинн, 2008. — 98с. — Режим доступа: http://e-ait.tlulib.ee/73/1/mironov_dimitri1.pdf. — [Дата обращения 18.01.2015].
16. *Нильссон Б.* Девербативы и коммуникативная организация текста [Текст] / Б. Нильссон // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста : сб. ст., посвящ. юбилею Г.А. Золотовой. — М. : [б.и.], 2002. — С. 198–210.
17. *Олексенко В.П.* Словотвірні категорії суфіксальних іменників [Текст] : монографія / Володимир Павлович Олексенко. — Херсон : Айлант, 2001. — 240 с.
18. *Омельчук С.* Парадигматичні відношення в українській лінгводидактичній термінології [Текст] / Сергій Омельчук // Зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини ; гол. ред. М.Т. Мартинюк. — Умань : ФОП Жовтий О.О., 2014. — Ч. 2. — С. 270–276.
19. *Омельчук С.* Українська лінгводидактична термінологія з погляду нормативності [Текст] / Сергій Омельчук // Українська мова. — 2015. — № 1. — С. 50–59.
20. *Пілецький В.* Мовна специфіка українського терміна [Електронний ресурс] / В. Пілецький // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2005. – № 538: Проблеми української термінології. — С. 25–32. — Режим доступу: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk538/TK_wisnyk538_pilec%27kyj.htm. — [Дата запиту 21.01.2015].
21. *Ращинская Г.Н.* Отглагольные имена существительные на *-ння*, *-ення* (*-іння*), *-ття* в современном украинском языке [Текст] : автореф. дис. ... на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 661 — «Языки народов СССР (украинский язык)» / Г.Н. Ращинская. — Львов : [б.и.], 1968. — 20 с.
22. *Рицар Б.* Мова та термінологія зукраїнізованих програмних продуктів фірми Майкрософт [Електронний ресурс] / Б. Рицар, Р. Мисак // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2003. – № 490: Проблеми української термінології. — С. 17–24. — Режим доступу: http://slezenko.com/print/articles_130107.htm. — [Дата запиту 12.02.2015].
23. *Родніна Л.О.* Суфіксальний словотвір іменників [Текст] / Л.О. Родніна // Словотвір сучасної української літературної мови. — К. : Наук. думка, 1979. — С. 57–116.
24. *Фаріон І.Д.* Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей [Текст] : монографія / Ірина Дмитрівна Фаріон. — 3-тє вид., доп. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. — 332 с.
25. *Ярмоленко Г.А.* Віддієслівні іменники української мови в когнітивно-ономасіологічному аспекті [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Галина Анатоліївна Ярмоленко. — Одеса : [б. в.], 2008 . — 20 с.

Статтю отримано 18.02.2015

Повторне редагування 30.04.2015

Serhiy Omelchuk

Kherson State University, Kherson

DEVERBATIVES IN MODERN LINGUODIDACTIC TERMINOLOGY SYSTEM: LEXICAL AND SEMANTIC, GRAMMATICAL AND STYLISTIC ASPECTS

The article presents the investigation of deverbatives as a consistuent of linguodidactic terminology system in lexical and semantic, grammatical and stylistic aspects. Semantic classification of verbal nouns is offered, found out suffix morphemes presenting semantic relations that

express such deverbatives as nomina actionis, nomina acti, nomina agentis in modern linguodidactic terminology system.

The phenomenon of regular polysemy is described and basic types of synonymous lexemes-deverbatives educed in scientific linguodidactic discourse are distinguished.

Modern linguodidactic system is characterized by usage of verbal nouns — of subject denominated process, result of this process and subject of the action. Dominant place in expression of word formation meaning "subjected process" take deverbatives with inherent suffixes -енн(я), -нн(я), borrowed suffix -аці(я); "names of process result" — deverbatives with zero suffix and inherent suffix -к(а); suffixes expressing "name of action subject" meaning, relating to irregular word formation formants.

Term deverbatives in area of linguodidactics are characterized with metonymical transformation; in particular, transition "cognitive process → result of cognitive process" can take place not only at lexical level but at the level of morphological word formation. Metonymical transformation as a result of semantic derivation in the field of derivative deverbatives "cognitive process → name of action subject, carrying out the process" is considered to be irregular.

Among nine types of doublet lexemes-deverbatives discovered in the texts of linguodidactic aspiration there are word formative one-stem synonyms "foreign language deverbative with suffix -аці(я) — hybrid deverbative (foreign language deverbative with inherent suffix -нн(я))" and "hybrid deverbative (foreign language noun with inherent suffix -нн(я)) — foreign language deverbative with zero suffix", lexical synonyms are the other types: "foreign language deverbative with suffix -аці(я) — inherent deverbative with suffix -нн(я) or -енн(я)", inherent deverbative with suffix -нн(я) — inherent deverbative with zero suffix", "inherent deverbative with suffix -нн(я) — inherent deverbative with suffix -тт(я)», "synonymous inherent deverbatives with suffix -нн(я) or -енн(я)", "synonymous inherent deverbatives with suffix -нн(я), formed from verbs of different aspects, that have no lexical an semantic peculiarities", "hybrid synonymous deverbatives (foreign language verbal nouns with inherent suffix -нн(я))", "hybrid deverbative (foreign language verbal noun with inherent suffix -нн(я)) — inherent deverbative with suffix -енн(я)».

Key words: term deverbative, semantic relations, suffixal morphemes, polysemy, metonymical transformation, word forming synonymous derebatives, lexical synonymous deverbatives.

Мовна мозаїка

СПРАВДІ І НАСПРАВДІ

У писемному вжитку дехто ставить кому після прислівника *насправді* (напр.: ***Насправді**, це двоскладне речення; **Насправді**, вони мужні герої*), тобто вважає його вставним словом, подібно до *справді*. Проте прислівники *насправді* і *справді* не рівнозначні. Вони збігаються лише у своєму першому значенні – "так, як у дійсності, реально, наяву", пор.: *На вигляд йому значно менше років, ніж є **насправді*** (О. Копиленко); *Не знаю, чи **справді** воно так, чи то мені приснилось...* (О. Довженко). Відмінне в них те, що *справді* вживають ще й як вставне слово для підтвердження правдивості, вірогідності чого-небудь, напр.: *Дівчинка, **справді**, як та квіточка, розпускається; таке славне дитяточко* (Марко Вовчок). *Насправді* не буває вставним словом.

Отже, *справді* і *насправді* взаємозамінні в межах свого основного прислівникового значення. На відміну від *справді* прислівник *насправді* не вживають як вставне слово, тому кому після нього не можна ставити.

Катерина Городенська